

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д-р Мария Георгиева Стоянова

ВУ: Университет за национално и световно стопанство

Научна специалност: Социология

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен **„доктор“** по научна специалност в УНСС Социология, ПН 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

Основание за представяне на рецензията: определена съм за участие в състава на научно жури, съгласно Заповед №279/06.02.2020 г. на Ректора на УНСС. На основание чл. 9 от ЗРАСРБ, чл. 30, ал. 3 от Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, чл.99, ал.2 от Правилника за учебната дейност на УНСС и решение на Катедрения съвет на катедра „Икономическа социология“ (Протокол №261/09.04.2020 г.) и решение на ФС на Общикономическия факултет (Протокол №4/28.04.2020г.) **във връзка с провеждането на защита на докторска дисертация** за присъждане на ОНС „доктор“ по научната специалност Социология, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки.

Автор на дисертационния труд: Радослав Тихомиров Стаменков , докторант задочна форма на обучение

Тема на дисертационния труд: Трафик на хора за трудова експлоатация

1. Информация за дисертанта

Докторантът Радослав Стаменков е обучаван по докторска програма в катедра „Икономическа Социология“ при ОИФ на УНСС, по научна специалност Социология, зачислен съгласно Заповед № 1211/16.05.2017 г. на Зам. Ректора по НИД на УНСС за **задочен докторант** в катедра „Икономическа социология“, с научен ръководител доц. д-р Георги Петрунов.

Средното образование завършва в Първа английска гимназия, в гр. София, а висше - в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ - специалност „Културология“ при Философския факултет. През 2001 г. придобива магистърска степен. От 04.04. 2017г. е докторант в УНСС. От направената справка става ясно, че докторантът е изпълнил индивидуалния план на обучението си и е депозирал в катедрата дисертационния си труд за вътрешна защита.

Познавам докторанта от зачисляването му и от успешно положен при мен докторантски изпит. Професионалните ангажименти на докторанта са негово голямо предимство в изследователската му работа по дисертацията, тъй като е пряко свързан с жертви на трафик на хора и работи с представители на българските институции и организации, ангажирани с проблема. От 2009 година е член на експертната работна група на Националната комисия за борба с трафика на хора при МС и се утвърждава

като един от водещите български експерти по проблема за трафика на хора за трудова експлоатация, а от 2011 г. - ръководител на мисията на Международната организация по миграция в България.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Електронният вариант на рецензираният труд е с обем от 211 с., от които 177 с. основен текст, 16 с. приложения и 18 с. използвана литература. Включва класическа структура от увод, 4 глави, заключение, приложения и библиография.

Актуалността на темата е безспорна най-малкото поради следните съображения: на първо място, в новите реалности през XXI в. трафикът на хора с цел трудова експлоатация е факт. Лавинообразното му разпространение допринася за развитието на т.нар. Ново Средновековие, „съвременно модерно робство”, при което големи маси хора са върнати към свърхзависимост. Този вид престъпна дейност е трудна за разкриване и доказване, за регулиране и контролиране, както и за изучаване. **На второ**, у нас **липсват изследвания**, посветени на трафика за трудова експлоатация, което прави настоящия дисертационен труд много необходим и навременен, а неговият автор – много добре подготвен експерт и изследовател социолог. **На трето**, открива се **нова изследователска ниша, както за социолози**, така и за представители на различни други науки – психологически, икономически, правни, управленски, политически и пр.

На този фон **целта** на дисертационния труд е определена **точно и ясно**. Изведени са **5 задачи**, които произтичат от поставената цел. **Обект** на изследването е трафикът на хора за трудова експлоатация, а **предмет** – основните форми за осъществяване на трафика на хора за трудова експлоатация и мерките за тяхното противодействие. **Тезата** на дисертацията е **прецизно формулирана** - *(с. 10.Трафикът на хора с цел трудова експлоатация е престъпление, което се интензифицира в условията на глобална миграция. Резултат е от действието на редица икономически и неикономически фактори (търсене на евтина работна ръка, растяща бедност и безработица, отсъствие на възможности за развитие), от които се възползват хора, стремящи се към постигане на печалби, независимо от използваните средства и нарушения на човешки права и свободи. Разработването и реализацията на успешна стратегия за неговото противодействие изисква разбиране на ключовите му компоненти, връзките между тях и контекста, в който се развива) и целенасочено и методично защитена.*

Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите

В Първата глава „Историческа реконструкция на миграцията и трафика на хора в условията на глобализация” (с.16-52) **докторантът е извършил следното:**

- върху основата на проучена значителна по обем научна литература (повече от 160 източника, от които 2/3 на английски ез.), задълбочено проследява **генезиса на трафика на хора**, предизвикан от непрекъснато протичащите миграционни процеси в Европа, Австралия и Азия, до по-късните миграции от Индия, Гърция и Северна Европа до Америка;

- проследява историческия ход на миграцията от предмодерното традиционно до съвременното модерно и постмодерно общество и представя нейните доминиращи форми - **вътрешна** (движения в общността – за брак, продажба на селскостопанска продукция, село-град, движения вътре в града, пътуване до работното място) и **външна** (емиграция за заселване, колонизация, по икономически причини, за развлечения и удоволствия; движение на висококвалифицирани емигранти и професионалисти; имиграция на нискоквалифицирани работници);

- извежда **някои общи тенденции** на миграцията в съвременния свят - глобализация; променяща се посока на основните миграционни потоци; диференциация; разпространение на транзитната миграция; феминизация на трудовата миграция; нарастваща политизация на миграцията (политиките за национална сигурност са силно повлияни от международната миграция) и пр.;

- споделя разбирането на редица автори (Castles, de Haas & Miller и др.), че „живеем в „Епоха на миграция“ и илюстрира с данни на ООН високият темп на нарастване на емигрантите - повече от 3,5 пъти за последните 54 г. (от 75 млн. души през 1965 г. на 272 млн. души през 2019 г.; над 30 % в Европа и над 20% САЩ);

- поставя акцент върху миграционните движения на Балканите, етапите в развитие на миграцията в България и факторите, които ги пораждат;

- подчертава значението на продължаващата и до днес миграция на нискоквалифицирани работници, която лежи в основата на съвременната форма на трафик на хора за трудова експлоатация;

- разкрива влиянието на глобалната миграция върху интензифицирането на трафика на хора и особено за трудова експлоатация. По оценки на експерти (макар не съвсем надеждни) жертви на трафик в света през 2018 г. са приблизително 40 милиона души или 2 пъти повече спрямо 2014 г.;

- чрез проучване на редица нормативни документи и публикации, свързани със защита правата на жените и премахване на робството - конвенции, директиви, стратегии, закони, нормативни актове и документи (Конвенциите от 1926, 1949 г. и 1956 г., Женевската конвенция от 1933 г., документите на Работна група за борба със съвременните форми на робство, действаща от 1988 до 2006 г., както приетите през ХХІ век документи относно трафика на хора.), **докторантът разкрива сходства между основни характеристики на „старото“ робство** (трансатлантическата търговия с роби, търговията с „бели робини“ от края на ХІХ век) и **„новото“ робство** (трафика на хора, в т.ч. за трудова експлоатация, продажба на деца, проституиране от деца, детска порнография, експлоатиране на детски труд, използване на деца във военни конфликти, обвързване с дълг, и трафик с цел продажба на органи, експлоатация на проституиращи, според списъка на ООН от 1991 г.). **Прави заключение**, че съвременният трафик представлява **модерна форма на робство** и общото, което я свързва с робството от преди 300 г. е **основната цел - печалбата**. Тази форма напълно се вписва в идеологемата за свободното движение на хора, стоки и капитали и по-конкретно по темата – източване на човешки ресурс от периферията към Центъра.

Във **втора глава** „Теоретична реконструкция на трафика на хора за трудова експлоатация” (с.52-93) докторантът задълбочава теоретичния анализ на понятието трафик на хора за трудова експлоатация. Акцентира вниманието си върху концепции за принудителен труд и експлоатация в контекста на трафика на хора. Разработва **работно определение на понятието за трафик на хора** с цел трудова експлоатация - *„набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на отделни лица или групи от хора, когато се извършва с цел експлоатация на техния труд от друго лице, независимо от съгласието им“* (с. 67). Представени са социологически теории за девиантност и престъпност, които имат евристичен потенциал за разбиране на трафика на хора за трудова експлоатация. Подчертава, че трафикът на хора е проблем с различни измерения и за неговото задълбочено изучаване е необходимо прилагането не само на социологически, но и на интердисциплинарен подход.

Върху основа на направената теоретична реконструкция на понятието трафик на хора за трудова експлоатация, **докторантът прави извод**, че това явление е сложно, мащабно и динамично (по съдържание, характер и темп на развитие и разпространение), което е предпоставка и предизвикателство за предстоящи изследвания и анализи. **Подчертавам, че рецензията на дисертационен труд може да се приеме за успешно положено начало (старт) в бъдещата научно изследователска работа по тази проблематика.**

Трета глава (с.93-132) е емпирична и е сериозен авторски принос на докторанта. Тя включва разработената от него методология и методика на авторско емпирично социологическо изследване на тема „Трафик на хора с цел трудова експлоатация в България” и анализ на получените резултати от неговото провеждане. Извадката се състои от 54 респондента, подбрани на случаен принцип (на „отзовалите се” и на „достъпността до единиците”), от които 33 жертви на трафика и 21 експерта от 8 български институции, занимаващи се с тази проблематика. Приложени са 2 основни социологически метода – анализ на документи и дълбочинно интервю с полустандартизиран въпросник.

Направеният анализ на резултатите диагностицира състоянието на трафика на хора за трудова експлоатация в България. В този контекст, социалната емпирия позволява на докторанта да разкрие:

- **факторните въздействия**, в т.ч. **икономически** (бедността и безработицата характеристиките на пазара на нискоквалифициран труд в България; толерантността към нарушаване на трудовите права; липсата на възможности за развитие на групи от населението; огромните различия в заплащането на един и същ неквалифициран труд в България и по-богатите държави от Западна Европа; търсенето на възможно най-евтин труд в държавите на крайна дестинация) и **неикономически** (незнание на чужд език, неграмотност, липса на социални умения - доверяване изцяло на предлагания работа и обещания; възможностите за безвизово пътуване и влизане в европейския пазар на труда; нарастващите възможности на съвременните информационни и комуникационни технологии);

- **профила на жертвите** - мъже и жени на различна възраст (от 17 до 69 годишни) и от различни населени места (села, малки и големи градове), повечето със средно и по-ниско образование, безработни или нискоквалифицирани работници;
- **прилаганите методи за набиране и контрол на жертвите**, в т.ч. при *вътрешен* трафик (в България) – жестоко физическо насилие на жертвите.; *при външен* (извън България) - манипулации; заплахи; обвързване на жертвите с дълг (за транспортиране, храна, квартира и др.); отнемане на лични документи; ограничаване на възможностите за свободно движение на жертвите; обещания за бъдещо изплащане на пълното възнаграждение за положения труд;
- **сектори**, в които най-често са експлоатирани – селско стопанство; строителство; ресторантьорство и развлекателен бизнес; услугите; здравна и социална грижа; хранително вкусова промишленост; в т.ч. на обекти и бизнеси, които са собственост на трети лица или в собствения бизнес и домакински дейности на трафикантите;
- **липса на самоидентификация от жертвите** – експлоатираните не припознават себе си като жертви; проявяват склонност да работят и живеят при лоши условия, но да получават някакво заплащане, което приемат че е повече от получаваното за същия труд в България; толерантни към нарушаване на трудовите им права (имат го и в родината си); безкрайно доверчиви, доброволно приемат условията на трафикантите, за да изкарват пари;
- **профил на трафикантите** – предимно мъже, посредници или със собствен бизнес за набиране и трафик на хора, водени от стремеж за бърза и голяма печалба с малки рискове от разкриване и не строги наказания.

Въпреки непредставителния си характер, ЕСИ има своите безспорни достойнства за защита на заложената изследователска теза, а именно: анализът на резултатите разкрива, че **в България трафикът на хора за трудова експлоатация е реален факт**; тази престъпна дейност набира скорост през последните години, под въздействието на редица фактори, разкрити по емпиричен път; налице са негативни последици, сред които **най-ярко открояваща последица е дехуманизацията на труда и трудовите отношения** в обществото и тяхното съзнателно загърбване от управляващи, работодатели и синдикати; **мерките за противодействие** срещу трафика на хора с цел трудова експлоатация **са в начална фаза на прилагане**.

Четвърта глава (с.132–174) е посветена на противодействието на трафика на хора за трудова експлоатация. Представена е глобалната парадигма („3P” парадигма), утвърдена като стандарт за държавите по света, включваща три компонента - преследване на трафикантите, подкрепа на жертвите и превенция. Извършен е анализ на мерките за противодействие на трафика на хора за трудова експлоатация в България по трите компонента. Докторантът посочва, че вече е стартирала процедура **по изграждане на национална правна рамка за противодействие на трафика на хора**. Официално трафикът на хора е криминализирана дейност, съгласно промените в

Наказателния кодекс на България (2002 г., чл. 159а-159г)), приет е Закон за борба с трафика на хора (2003 г.).

На базата на направения анализ, са формулирани **перспективи** за неговото подобряване, които включват мерки за подобряване преследването на трафикантите: подкрепата на жертвите и превенцията. Представени са възможностите на Целите за устойчиво развитие 2030, приети от ООН и Управление на глобалната миграция като част от противодействието на трафика на хора, като инструменти за противодействие на трафика на хора, в т.ч. и за трудова експлоатация.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

Докторантът разкрива способността си да провежда научно изследване, да обобщава получените резултати, да идентифицира проблеми, да търси верни и възможни решения. Той доказва категоричната необходимост от противодействие на трафика на хора за трудова експлоатация на различни йерархични нива и участва в подготовката на редица нормативни документи. Настоящият дисертационен труд представлява опит да се преодолее съществуващият познавателен дефицит по отношение трафика на хора с цел трудова експлоатация.

Познаване на проблема

Докторантът демонстрира задълбочено познаване на проблема още с предложената структура на дисертационния труд и неговата логика. Очевидно е, че такъв поглед върху изследвания проблем може да представи само млад изследовател с отлична теоретична подготовка, високо равнище на информираност по темата и придобит практически опит по изследваната проблематика, какъвто докторантът има. Показателен за много доброто познаване на изследвания проблем е факта, че докторантът е използвал 160 източника на информация, от които 43 книги и статии на български и 117 на английски език; 14 нормативни и др. документа. Има експертно участие в разработването на мерките за превенция и противодействие на трафика на хора, в т.ч. за трудова експлоатация. Тази висока информираност и практически опит му позволяват да се ориентира в постигнатото равнище на изученост на проблема и върху тази основа да надгражда своите обобщения и препоръки.

4. Оценка на научните и научно-приложни приноси

В най-обобщен вид приносите на дисертационния труд се отнасят до следното.

На първо място, приноси, отнасящи се до обогатяване и развитие на социологическата теория, относно девиантното поведение на определени конкретни групи в обществото – трафиканти и жертви на трафика за трудова експлоатация, а именно:

- прецизирани са класическите и съвременните концепции, изясняващи основните понятия – трафик на хора, експлоатация, принудителен труд, девиантно поведение;
- извършен е социологически прочит и анализ на българското законодателство по темата и е констатирано **първо**, че смесването на принудителен труд и съгласие на жертвата създава затруднения за разбиране и противодействие на

изследвания вид трафик на хора и съответно за съдебното осъждане на трафикантите и **второ**, че налаганите наказателни мерки на трафикантите (предимно условни присъди) не представляват сериозна бариера за прекратяване на тази престъпната дейност и в бъдеще;

- по емпиричен път е направена **оценка на български случаи** на трудова експлоатация в страната и извън нея (чрез трафик), разкрити са **основни предизвикателства** за противодействие на трафика на хора за трудова експлоатация и **обобщен извода**, че в България противодействието на трафика на хора за трудова експлоатация се нуждае от прилагане на комплексни мерки, третиращи проблеми в различни сфери на обществото.

На второ място, постижения, свързани с обогатяване на методологията и методическия инструментариум в емпиричните социологически изследвания, а именно:

- използване на методологически правилен подход - прилагане на социологически методи (анализ на документи и дълбочинно интервю с полустандартизиран въпросник) за събиране на достоверна емпирична информация за анализа;
- съчетаване на историко-сравнителния, културологичния, правния, икономическия и социологическия анализ при определяне естеството на функциониране трафика на хора с цел трудова експлоатация, както и извеждане на факторните въздействия, които го пораждат и последиците, които предизвиква в обществото като цяло.

На трето, приноси, отнасящи се до управленската практика:

- от направените по емпиричен път **оценки** за разкриване нивото на развитие на трафика на хора с цел трудова експлоатация става ясно, че съществуват **дефицити** в действащата практика на противодействие на трафика на хора и те се превръщат в **основни предизвикателства пред законодателната и изпълнителната власт в страната**, отнасящи се до: необходимостта от **наложителни промени в законодателството** за преодоляване на съществуващи противоречия в него и за очертаване на по-ясна рамка относно трафика на хора; **обръщане погледа на управляващи, работодатели и синдикати** към съществуването на проблема „съвременно робство“; **промяна на политиката за противодействие на трафика на хора** (досегашната е насочена към второстепенните, а не към първостепенните причини за възникването и развитието на трафика на хора) с **предложение за въвеждане на пакет от устойчиви мерки** за преодоляване пропуски в законодателството (напр. спрямо юридическите лица), увеличаване силата на наказателната отговорност спрямо трафиканти; преодоляване отношението към жертвите и превръщането им от „свидетели“ и пасивни участници в активно търсещи правата си; увеличаване правомощията на институциите ангажирани с противодействието на трафика на хора; синхронизиране прилагането на механизма за насочване на жертвите от различните институции; увеличаване размера на целевите финансови средства (от бюджета) за борба с трафика на хора, съответстващо на потребностите, а не разчитане само на външно финансиране.

Социологическият анализ е направен изключително професионално; разкритите дефицити, конфликтни зони и предизвикателства пред управляващите, работодателите и синдикатите са ценни за управленската практика у нас.

Методология на изследването

Възприетата методология на изследването съответства на неговата същност и характер. Докторантът е преценил правилно, че не би могъл да изследва трафика на хора с цел трудова експлоатация без прилагането на различни подходи и методи на изследване, а именно: **исторически** - при изучаване развитието на миграцията в човешката история и проявленията на робство; **сравнителен** - при изучаване формите на робство и формите на трафик на хора; **културологичен** – при разкриване спецификите на съвременните общества, релевантни на дисертационната тема; **икономически** – при анализиране условията за развитие на изследвания проблем; **правно-социологически** - при прочита на конвенции, директиви, стратегии, закони, нормативни актове и документи и **социологически** – при реализация на авторското ЕСИ. Използваните подходи и методи на изследване напълно отговарят на обекта и предмета на изследването. Те са приложени диференцирано, което позволява получените резултати да се оценят като научни и достоверни.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

По темата на дисертацията са направени 4 публикации, тематично свързани с дисертационния труд. Това са доклади, изнесени на 1 национална, 2 международни конференции в България и 1 в чужбина. Чрез тях младият изследовател се представя на академичната общност, а публикуваните текстове служат за верифициране на получените резултати от задълбочената му изследователска работа.

6. Оценка на автореферата

Авторефератът е в обем от 34 с. Включва съдържание на дисертационния труд, въведение в темата на изследване, обща структура на дисертацията, приноси на дисертационния труд и публикации по темата. Авторефератът коректно и напълно отговаря на съдържанието на дисертационния труд и дава представа за проведеното изследване и получените резултати.

7. Критични бележки, препоръки и въпроси

Препоръки:

1. Изключителната актуалност на изследвания проблем и получените резултати дават основание с дълбока убеденост да препоръчам **дисертационния труд да се публикува след необходимата редакция.**

2. Да се направи **кратък доклад на съдържанието на дисертацията и предостави на заинтересованите институции** (Президентство, Парламент, Министерски съвет, Министерство на труда и социалната политика, Министерство на

правосъдието, Министерство на вътрешните работи, Министерство на икономиката, Икономическия и социален съвет на РБ, БТПП, Асоциацията на индустриалния капитал в България, Съюза за стопанска инициатива, Синдикалните организации и структурите на третия сектор, които поддържат националните интереси).

3. Дисертантът да **продължи своята изследователска работа** върху проблематиката на трудовата експлоатация и многообразните форми на съвременното модерно робство.

4. Като член на експертната работна група на Националната комисия за борба с трафика на хора при МС, с **професионалния си капацитет да съдейства** за координиране взаимодействието между различните институции **по засилване на контрола върху трафика на хора** с цел трудова експлоатация и нейното ограничаване до контролируеми размери.

Въпроси:

1. Защо проблемът трудова експлоатация и съвременно модерно робство (вътре и извън страната) **се възприемат от управляващите, работодателите и синдикатите не като първостепенни фактори за противодействие на трафика на хора и в защита на жертвите, а като второстепенни** (както е заложено в сега действащата политика за противодействие на трафика, съгласно дисертационния анализ). **Какво следва да се направи?**

2. **Как може да се увеличи силата на наказателната отговорност** у нас, спрямо извършителите на толкова тежко престъпление, каквото е трудовата експлоатация или съвременното робство, тъй като според дисертационния труд в досегашната съдебна практика **наказателните мерки срещу трафикантите са предимно условни присъди**, които не представляват бариера за тях да продължават престъпната си дейност?

3. **Какви са новите мерки**, предприети от Националната комисия за борба с трафика на хора за трудова експлоатация (вътре и извън в страната) **в условия на пандемия?**

8. Заключение

Дисертационният труд съдържа приноси, обогатяващи съвременната наука в дадената област, както и приноси от методологичен и практико-приложен характер. Те са оригинални по своя характер. Отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в РБългария и Правилника за неговото приложение, както и Правилника за учебната дейност в УНСС. Получените резултати от дисертационното изследване разкриват, че докторантът Радослав Тихомиров Стаменков има **отлична теоретична подготовка по научната специалност „Социология”**, както и качества и професионални умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

На това основание **с убеденост давам своята положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнатите резултати и приноси и **предлагам на уважаемото Научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Радослав**

Тихомиров Стаменков в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма по Социология.

20.05.2020 г.

София

Изготвил рецензията:

(проф.д-р Мария Стоянова)